

OSMANLI TASVİR SANATLARI 2:

Çarşı Ressamları

Metin And 17 Haziran 1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1946), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1950) bitirdi. Bir süre İngiltere'de ve Almanya'da bulundu. Yurda dönüşte Kavaklıdere Şarapları'nda yöneticilik yapmaya; bir yandan da müzik, bale, opera, tiyatro ve edebiyat konularında yazılar yazmaya başladı. *Pazar Postası*, *Ulus* ve *Forum* ilk dönem yazılarının yayımlandığı yerlerdir. Rockefeller Vakfı'nın bursuyla bale, opera ve tiyatro eğitimi için New York'a gitti. Bir süre sonra *Forum* dergisini ve yayınlarını yönetmeye başladı. *Ulus* gazetesindeki yazıları 15 yıl boyunca devam etti. Kuruluşundan itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde otuz yılı aşkın bir süre öğretim görevlisi, öğretim üyesi olarak çalıştı ve 1994'te emekli oldu. Emekli olduktan sonra eski kitaplarının yeni basımları ve yeni kitaplarının hazırlanmasıyla meşgul olan And, 30 Eylül 2008'de Ankara'da öldü.

Uzun yıllar süren radyo programları hazırladı, belgesel film senaryoları yazdı. Geleneksel Türk tiyatrosunun kökenleri, etkileşimleri ve kültürel boyutları üzerinde uzmanlaştı. Batı etkisiyle gelişen Türk tiyatrosunun dönemlerini belgelere dayalı araştırmalarla ortaya koydu. Karşılaştırmalı tiyatro araştırmalarının öncülerinden biri oldu. Bazıları yabancı dillerde olmak üzere 54 kitap, 1500 kadar bilimsel inceleme, tanıtma, eleştiri yazısı ve ansiklopedi maddesi kaleme aldı. Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1970), Türkiye İş Bankası Bilimsel Araştırma Ödülü (1980), Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü (1983), Fransa Hükümeti'nin "Officier de l'ordre des Arts et des Letres" nişanı (1985), İtalya Cumhurbaşkanı'nın "Şövalyelik" nişanı (1991), Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü (1998) gibi pek çok ödül ve nişanlar aldı. Metin And üzerine 2007'de, 80. yaşı dolayısıyla *Metin And'a Armağan*; "TÜYAP Onur Yazarı" seçildiği için *Metin And: Dokuz Kollu Bir Oyuncu* ve 2011'de açılan "Bir Usta Bir Dünya" sergisi kataloğu olarak *Metin And: Daima Oyun, Her Daim Oyuncu* adlarıyla, M. Sabri Koz tarafından hazırlanan üç kitap yayımlandı. Eski ve yeni birçok kitabı YKY'de basıma hazırlanıyor.

Başlıca Eserleri: *Gönlü Yüce Türk. Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler* (1958), *Kırk Gün Kırk Gece. Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunlar* (1959), *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* (1962), *Bizans Tiyatrosu* (1962), *Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu: Büyücü Hoca-Fotoğrafçı-Eskici Abdi* (1962), *Ataç Tiyatrosu. Ataç'ın Tiyatro Eleştirileri ve Yazıları Üzerine İnceleme* (1963, yb. 1982), *Türk Köylü Oyunları* (1964), *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Kukla Karagöz Ortaoyunu* (1969), *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)* (1971), *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)* (1972), *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı* (1974, genişletilmiş yb. 2003), "Osmanlı Tiyatrosu". *Kuruluşu Gelişimi Katkısı* (1976, genişletilmiş yb. 1999), *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu* (1977), *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları* (1982), *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu* (1983), *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri* (1985), *Türkiye'de İtalyan Sahnesi - İtalyan Sahnesinde Türkiye* (1989, *La Scena Italiana in Turchia-La Turchia Sulla Scena Italiana* adıyla gözden geçirilmiş İtalyanca yb. 2004), *16. Yüzyılda İstanbul. Kent-Saray-Günlük Yaşam* (1993, yb. 2011), *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası* (1998, yb. 2007), *Tiyatro, Bale ve Opera Sahnelerinde Kanûni Süleyman İmgesi* (1999), *40 Gün 40 Gece. Osmanlı Düğünleri-Şenlikleri-Geçit Alayları* (2000), *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* (2002), *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür* (2002, yb. 2014, İngilizce 2017), *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları* (Türkçe ve İngilizce 2018).

Tülün Değirmenci Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi. 2007'de aynı bölümde Osmanlı resim sanatı alanında doktora yaptı. *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri* adlı kitabı 2012'de yayımlandı. Osmanlı görsel kültürü, kitap sanatları ve okuma tarihi üzerine makaleleri var. 17. yüzyıl Osmanlı tasvir geleneği ve sözlü/sözel kültür ilişkisi, tasvirlerin kullanım biçimleri bağlamında çalışmalarını sürdürmekte. Resimli bir şiir mecmuası üzerine hazırladığı monografik çalışması yakında yayımlanacak.

M. Sabri Koz 1950 Divriği doğumlu. Öğretmen, halkbilimci, editör, eski ve yeni kitap meraklısı. Özellikle çeşitli alfabelerle yazılmış basılmış Türkçe halk kitapları topluyor. 1999'dan beri YKY'de çalışmakta. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin ve Metin And'ın editörü. Onun için üç ayrı kitap hazırladı. Okuyor, öğreniyor, yazıyor, konuşuyor.

Metin And'ın YKY'deki Kitapları:

Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye (2002) * *Oyun ve Bûgü* (2003) *
Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası (2007) * *16. Yüzyılda İstanbul. Kent*
- Saray - Günlük Yaşam (2011) * *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür* (2014)
* *Ottoman Figurative Arts 1: Miniature* (2017) * *Osmanlı Tasvir Sanatları 2:*
Çarşı Ressamları (2018) * *Ottoman Figurative Arts 2: Bazaar Painters* (2018)

METİN AND

OSMANLI TASVİR SANATLARI 2:
Çarşı Ressamları

HAZIRLAYANLAR
Tülün Değirmenci – M. Sabri Koz

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5254
Sanat - 246

Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları Metin And

Hazırlayanlar: Tülün Değirmenci - M. Sabri Koz

Kitap editörü: M. Sabri Koz
Düzeltili: Filiz Özkan

Tasarım: Nahide Dikel - Arzu Yaraş

Baskı: Ofset Yapımevi
Çağlayan Mahallesi Şair Sk. No: 4 Kağıthane - İstanbul
Telefon: (0 212) 295 86 01 • www.ofset.com
Sertifika No: 12326

1. baskı: İstanbul, Aralık 2018
ISBN 978-975-08-4379-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2018
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Sunuş / M. Sabri Koz

Osmanlı'nın Çarşı Ressamları • 7

Giriş / Tülün Değirmenci

Metin And ve Çarşı Ressamlarının Serencâmı • 11

ÇARŞI RESSAMLARI

17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları • 43

Türk Resminde “Çarşı Ressamları”nın Yeri ve Önemi • 53

17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamlarının Padişah Portreleri • 67

17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları ve Resimlerinin Belgesel Önemi • 77

Çarşı Ressamları • 89

Türk Çarşı Ressamlarının Gözünden Çalgıcı Cariyeler • 103

I. Abdülhamid'in Prusya Elçisine Armağan Ettiği Osmanlı Kıyafetleri Albümü • 115

Çarşı Ressamları • 125

Varşova'da Bir Çarşı Ressamı Albümü • 129

Çarşı Ressamlarının Gözünden İstanbul'un Sokak Satıcıları • 139

Anonim Bir Çarşı Ressamının Yaptığı İki Ciltlik İstanbul Albümü • 147

Çarşı Ressamlarının Gözüyle Harem • 159

ALBÜM • 167

Kısaltmalar • 231

Kaynakça • 233

Dizin • 237

Sunuş: Osmanlı'nın Çarşı Ressamları

M. Sabri Koz

Metin And, bir “hezârfen” di; “bin fenli”, “bin fen” diyenler de var bu söz için ama “eski meski/eskimez ki” tekerlemesine itibar ederek burada “hezârfen” den vazgeçemiyorum, affola... Metin And ile “hezârfen” bir araya geldiklerinde yadırganmıyor, aksine konunun derinleşmesine yol açıyor. Hukuk öğreniminden sanata, sanatın her dalına sıçrayan ve el attığı her konuda faydalı, kalıcı, “yeni” ve yol açıcı olmayı başaran bir insana, bir kocaman çocuğa bu sıfat az bile.

Türk Folklor Araştırmaları'ndaki yazılarıyla, öğrenirken okuduğum *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* (1962), *Geleneksel Türk Tiyatrosu: Kukla, Karagöz, Ortaoyunu* (1969) kitaplarıyla tanıyıp “hayran” olduğum kişiye hayatının son yedi yılında YKY ile ilişkileri dolayısıyla hizmet etmek, yardımcı olmak, hayatında yer almak benim için bir teselli ikramiyesi.

Metin And'ı yitireli tam 10 yıl oluyor. Yapılacak çok işi olanlar için ölüm, kendi acısı kadar hizmetin yarım kalmasından doğan acıları da getirir. Onunki de böyle oldu. Arkada kalanlar bakımından bunları tamamlamak her zaman mümkün olmaz, olsa bile asıl fikir sahibinin düşündüğü gibi olmaz, olamaz.

Yakından bildiğim için yazabilirim: Metin And, ardından tamamlanamamış çok az dosya bıraktı. Yazamadıkları, yayımlayamadıkları yapmak isteyip de yapamadıklarıdır. 1965'te Fransızca olarak yayımladığı, Şehir Tiyatroları kurucusu Andre Antoine'ın *Chez Les Turcs* (Türkler Arasında) isimli eserini, bulduğu yeni belge ve resimlerle zenginleştirerek Türkçe bastırmak istiyordu. Kim bilir belki de bu malzemeler bulunur ya da kitap olduğu gibi Türkçeye çevrilir ve “Şehir Tiyatroları Tarihi”ni iyi bilen bir araştırmacının

giriş yazısıyla basılır. *Sihirbazların İzinde* ise yalnızca bir bölümü yazılamamış, eğlendirici ve bilgilendirici bir dosya. Dizilip okunmuş, görseller için kızı Esra And'ın gayretlerini ve bu sanatın içinden bir editörün himmetlerini bekliyor. Tekrar baskı için sırada olan kitaplarından bir daha söz etmeye gerek yok, diğerleri gibi onlar da uzamış doğum sancılarının sona ermesini bekliyorlar.

Sevgili And'ın makalelerinden oluşan ve konu bütünlüğü taşıyacak olan birçok kitap tasarısı var editörün gündeminde, ancak zaman ve insan hali nelere elverir bilinmez.

Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür cildinin YKY baskısına yazdığım yazıda Metin And'ın buna ikinci cilt olarak yazmayı düşündüğü kitabın içeriğinden söz etmiş, gelecekte bunun yerini tutmasa da bir derleme eser hazırlama arzusunda olduğumu belirtmişim. Ayrıca, Metin And'ın çizdiği çerçeve içinde yalnız çarşı ressamlarına yer verilebileceğini, öteki konulara girilemeyeceğini de eklemişim.

Hoca'yı uğurlamak için Teşvikiye Camii avlusunda olanlardan bir kısmı ailenin iki ferдинin etrafında toplanmıştı: Kardeşi Tuncay Çavdar, kızı Esra And. Tuncay Bey, "Ağabeyim *Çarşı Ressamları*'nı hazırlamak istiyordu, ne oldu bilemiyorum. Onu çıkarırsanız çok iyi olur" demiş, ben de "Elimizden geleni yapacağız" diye cevap vermişim. Bu ve buna benzer sözleri çok kişiden duydum. *Minyatür*'deki değinme, bu isteklerin bendeki yansımasıydı. Elinizdeki kitap ise Tuncay Bey'e verdiğim sözün ete kemiğe bürünmüş hali.

"Çarşı ressamları" kavramını sanat tarihimize armağan eden Metin And için bu ad altında ayrıntılı, kavrayıcı, tüketici bir kitap hazırlamak bir hayat projesi idi. Öyle sanıyorum 60 ya da 70'li yıllarda, kimsenin görmediği bir dosyası vardı konuyla ilgili. Yazılarında böyle bir kitap dosyasından söz ediyor ama babasının terekesini en iyi bilen Esra And böyle bir dosyaya rastlamadığını söyledi. Öyleyse ya bir gün beğenmedi yaptığı işi ve imha etti ya da birçok kez altüst olmuş hayatının bir evresinde kaybetti.

O'nun kendisine biçtiği görev, Osmanlı tasvir sanatlarının bir dalı olarak gördüğü "çarşı ressamları"nı ve bu dala hizmet edenleri tanıtmaktı. Bu amaçla yazdığı yazılar konu ve resim tekrarlarıyla, biraz daha derinleşince bazı küçük çelişkilerle, bazılarında da yeni buluşlar ve gelişmelerle devam eder. Hatta bazı resim okumalarında bile çelişkiye

rastlanabilir. Bu yazıların, 1985-2007 arasında okurdan gördüğü ilgi, albümlerin kimlik ve içeriklerinin, maceralarının keşfi kadar toplumun her katmanını insan, yapı ve manzara olarak tanıtmayı amaçlayan yönlerinin açıklanması, bir tür "tasvir okuma" denemesi olduğu bir araya getirildikleri bu kitapta da bir daha görülecektir.

Minyatür'deki editör yazısında ne dedimse geç ama kendi düzeni içinde ve ağır aksak yürüdü. Hoca'nın "çarşı ressamları"yla ilgili yazıları kronolojik olarak bir araya getirildi. Esra And, olağanüstü bir gayretle Metin Bey'den kalan diaların çok büyük bir kısmını tasnif edilmiş bir halde istifademize sundu, sağ olsun...

Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Tülün Değirmenci, kitaba Metin Bey'in çarşı ressamlarıyla ilgili çalışmalarını değerlendiren ve bu resimlerin bulunduğu albümlerin Osmanlı hayatı, tasvir ve gösterim sanatları, giyim kuşam tarihi gibi konular bakımından önemini ele alan bir makale kaleme aldı: "Giriş: Metin And ve Çarşı Ressamlarının Serencâmı". Tülün Hanım'ın varlığı, yazısı, birikimi bu projeye güç kattı, orta direk oldu.

Tülün Hanım, Albüm bölümünün bütün yükünü çektiği gibi burada kısa giriş yazıları ile "Sultanlar", "Saraylılar", "Askerler", "Dervişler", "Şehirliler", "Hikâye Kahramanları" konularında tasvirleri seçip açıklamalar kaleme aldı.

Ben de Hoca'nın aynı konudaki yazısına rağmen "Sokak Satıcıları", "Gezici Esnaf" konulu birkaç katkıda bulunmaya çalıştım Albüm için. Çorbada tuzum bulunmalıydı...

Metin And'ın vaktiyle bin bir güçle ve bedelini ödeyerek temin ettiği, yazılarında, kitaplarında yıllar boyunca kullandığı solmuş diaları kaynaklarını göstererek biz de kullandık. Bunları bugünler için saklayan Hoca'ya ve orijinallerini korumakta olan kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

Kaynakça'yı çalışma arkadaşım Değirmenci'nin katkısıyla, Hoca'nın eksik bıraktığı yerleri tamamlayarak düzenledim. Her kitabına seve seve yaptığım gibi buna da çok yönlü yararlanmaya açık genel bir Dizin ekledim. Hoca'dan, kitapları için hazırladığım "Dizin"ler konusunda hep güzel sözler işittim. Umarım bu sefer de yararlı bir iş ortaya koymuşumdur.

Çarşı Ressamları, Türkçe yanında İngilizce olarak da yayımlanıyor.

SUNUŞ: OSMANLI'NIN ÇARŞI RESSAMLARI

“Yörüğün göçü gide gide düzeler” atasözünü haklı çıkartırcasına, katarımızın yolda düzene girmesine tanıklık edip katkılarda bulunan ve bizimle birlikte heyecanla işe sarılan, uyarılarıyla zihnimizi açan, “sabır taşı” çevirmenimiz Feyza Howell da unutulmamalı, sağ olsun...

İngilizce baskının editörü Darmin Hadzibegoviç de zaman zaman yaptığı haklı uyarılarla her iki baskının daha tutarlı olmasına katkıda bulunarak teşekkürü hak etti, sağ olsun...

Son olarak, bu çok uzun yol ve yolculuğun müsebbibi,

ilk yayının ve fark edilen ilk albümün sahibi, Metin Bey'in dostu Franz Taeschner'i de saygıyla anmak boynumuzun borcudur.

Bir mevsim sonu imecesi oldu *Çarşı Ressamları*, bir vefa denemesi. Ama gerçekten “olup olmadığına” okurlar karar verecek.

Ölümünün onuncu yılında onu saygıyla anıyoruz. Ruhu şâd olsun Metin And Hocamızın, huzur içinde uyusun...

Acıbadem, 30 Eylül 2018

Giriş: Metin And ve Çarşı Ressamlarının Serencâmı

Tülün Değirmenci

Dost ve meslektaşlarının bir Rönesans insanı olarak an-
dıkları Metin And “çarşı ressamı” tanımlamasını ya da
kendi ifadesiyle yakıştırmasını Sanat Tarihi literatürüne
kazandıran kişidir. Çarşı ressamı, sadece Sanat Tari-
hi alanındaki en güzel adlandırmalardan biri değildir;
aynı zamanda en ilham verici olanlarındandır. And, 1985
yılından 2005 yılına kadar yazdığı bir dizi makalesi ile
hem bu tanımlamayla neyi kastettiğini anlatmış hem de
yıllar içindeki konuyla ilgili edindiği birikimi çoğaltarak,
tazeleyerek okuyucularına aktarmıştır. Elinizdeki kitabın
konusunu oluşturan bu makaleler sadece çarşı ressamla-
rının değil, bir “eski zaman” âliminin serencâmının ve de
her dem taze bilimsel heyecanın kanıtları olarak bize miras
kalmıştır. Bu yazıda ilk önce Metin And’ın çarşı ressamı
hakkındaki yıllar içinde zenginleşen, hatta kimi zaman
değişen, görüşleri ve bulguları kısaca aktarılacak; ardın-
dan da And’ın bu ufuk açıcı tanımlamasının yol verdiği
yeni çalışmaların konuyu ne şekilde zenginleştirildiği ve
değiştirdiği ortaya konmaya çalışılacaktır.¹ Son bölümde
ise Metin And’ın yazılarında dile getirdiği sorulardan
birine çeşitli yanıt önerileri aranarak bu kitapta derlenen
çalışmalarına mütevazı bir zeyil eklenecektir. Bu tartış-
ma gösterecektir ki, Metin And’ın bize armağan ettiği bu
kavram sadece Sanat Tarihi terminolojisine eklenmiş basit
bir tanımlama olarak kalmamış, kendinden sonra gelen
nesillere yepyeni düşünce kapıları aralayan “kışkırtıcı” bir
izlek görevi de üstlenmiştir.

Tüm bu ciddi meselelere geçmeden evvel, Metin And'ın yazılarından cesaretle bu yazının hikâyesini de kısaca anlatmak isterim. Nitekim Metin And'ın pek çok makalesinde büyük bir kadirşinaslıkla yoldaşlarını, onların yardım ve desteklerini de anlatması, bu kişisel notu düşmede bana cesaret vermiştir. Bu yazının öyküsü 21 Ekim 2008 tarihinde, yani bundan tam on yıl evvel, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'ndeki bir tesadüf ya da tevafukla başladı. İncelemek üzere Sultan III. Murad (1574-1595) devrinin meşhur yazarı ve kıssahanı Cinânî'nin *Kitâb-ı Letâif*'ini kütüphaneciden istediğimde, elinde tuttuğu yazmayı bizzat bana getiren Sabri Koz hocam beyaz sakalları ve babacan gülüşüyle Hızır'ı hatırlatmıştı o zamanlar bana. O sırada eser üzerine çalışmakta olduğundan, bu kıymetli kitaba bakmak isteyen merak etmiş; o yüzden de bizzat kendi eliyle getirmek istemişti yazma eseri. Minyatürler üzerine çalıştığımı öğrendiğinde ise dün gibi hatırımda olan gözlerindeki ışıltı ile bir koşuda Metin And için hazırladıkları armağan kitabını getirerek hediye etmişti. Bu esnada da Metin And'ı ve onun Osmanlı tasvir sanatlarına olan katkılarını hayranlık ve heyecanla konuştuğumuzu da anımsıyorum. Yıllar sonra Sabri hocam Metin And'ın çarşı ressamı makaleleriyle ilgili bu kitabı hazırlamak üzere beni davet ettiğinde ise sesinde/sesimizde aynı heyecan öylece duruyordu.

Bu kısa derkenardan sonra tekrar konumuza dönersek, Metin And sonrasındaki pek çalışmaya ilham kaynağı olan bu tanımlamasını ilk olarak 1985 yılında *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımladığı yazısında kullanır.² Bu makalede, sonrasında ise diğer tüm yazılarının girişinde aktardıklarına göre And'ın çarşı ressamı ile neyi kastettiğini, çoğunlukla kendi ifadeleriyle şu şekilde özetleyebiliriz:³

Çarşı ressamı, çarşıda dükkânları olan, müşterilerin ısmarladığı konularda resimler yapan profesyonel halk ressamıdır. Bunlar şehirdeki işliklerinde daha çok Avrupalı müşteriler için kıyafet albümleri yapmışlardır. Osmanlı ülkesine gelen yabancılar, tıpkı şimdinin hediyelik eşya, kartpostal alan turistleri gibi bu kıyafet albümlerini alarak kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Kıyafet albümlerinin neredeyse tamamının günümüzde Avrupa Müzelerinde bulunmasının sebebi de budur. Nitekim tasvir edilen figürlerin hemen altında ya da üstünde Batı dillerinde yazılmış kısa tanımlama ve açıklamaların yer alması da kıyafet

albümlerinin Avrupalılar için yapıldığını göstermektedir. Ekseriyeti Avrupalılar için yapılsa da bu albümlerin Osmanlılar için olanları da vardır. Ancak bunların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun nedeni de Avrupa'dan farklı olarak kültür değerlerimize gerekli özeni göstermememiz, tasvirlerle karşı bir çekingenlik ya da belki de bu resimlerin çoğunun erotik konularda olmasından dolayı yok edilmiş olma ihtimalinden kaynaklanmıştır. Her ne kadar 16. yüzyıldan albüm örnekleri olsa da, çarşı ressamı ve onların yaptıkları kıyafet albümleri 17. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Bu geleneğin 17. yüzyılda ortaya çıkışı ise bir tesadüf değildir. Bu türün prototipi Sultan I. Ahmed için hazırlanan ve *I. Ahmed Albümü* olarak bilinen eserdir – And, ileride değinileceği gibi bu görüşünü son yazılarından birinde revize edecektir. Bu eser sadece metinsiz olmasıyla değil, aynı zamanda gündelik hayattan konuları betimleyen tasvirleriyle de kıyafet albümlerinin bollaşacağı bir dünyanın muştusu olmuştur.

Tasvirlerin özelliklerine geldiğimizde ise, çarşı ressamlarının üsluplarının temel özellikleri Saray nakkaşlarının geliştirdiği şemalara dayanır; yani her iki grup da aynı gelenekten beslenir. Ancak aralarında ortaklık olduğu kadar farklılık da vardır. Ortak bir şemadan hareket etseler de Saray ressamı artırmalı, çarşı ressamı ise eksiltmeli bir yöntem uygulamışlardır. Yani Saray nakkaşları temel şemaya daha fazla renk, yıldız, süs ekleyerek daha ayrıntılı ve zengin resimler yaparken çarşı ressamı temel şemadan gereksiz olan her türlü ayrıntıyı atarak daha az malzeme ile daha sade resimler yapmışlardır. Çarşı ressamının bu ekonomik tutumu resimlerini daha çok karikatüre yaklaştırmıştır. Bu bağlamda padişah portreleri iyi bir örnektir. Her iki grubun elinden çıkan padişah portreleri kıyaslandığında çarşı ressamının sadeliği daha iyi anlaşılır. Ancak bazı durumlarda ise tam tersi söz konusudur. Mesela, çarşı ressamı tarafından yapılan Sultan I. Selim (sal. 1512-1520) portresinde sultanın elindeki güzr ya da I. Osman (sal. 1299-1326) portresinde sultanın elindeki kılıç gibi yeni ikonografik eklemeler bunlar arasındadır.⁴

Metin And çarşı ressamı hakkındaki yukarıda özetlemeye çalıştığım bu genel kanılarını pek çok yazısının girişinde aktardıktan sonra konuyla ilgilenmesinin hikâyesini de anlatır. Bu anı sadece Metin And'ın bilimsel yolculuğunun bir parçası olmakla kalmayıp, yakın tarihe hoş bir

tanıklığı da içerir. Bu hikâyenin başlaması 1950'lere gider. And'ın bu meseleye ilgi duyması ilk olarak ünlü şarkiyatçı ve aynı zamanda da And'ın dostu olan Franz Taeschner'in Ankara ziyaretlerinden birinde başlar. O yıllarda sürekli Türkiye'yi ziyaret eden; fotoğraf makinesi ve ses kayıt cihazıyla Anadolu yollarına düşen; hatta And'ın ifadeleriyle beyaz sakalı ve nur yüzüyle gittiği yerlerde bir din adamı ya da ulu kişi olarak karşılanan Taeschner, her ziyaretinde Metin And'ın Ankara'daki evinde konuk olurmuş. Bu ziyaretlerinden birinde, 1925 yılında yayımladığı ve 1914 yılında satın aldığı bir Osmanlı albümünün tıpkıbasımı olan kitabını And'a hediye eder.⁵ Söz konusu el yazması ne yazık ki II. Dünya Savaşı sırasında saklandığı kasada kaybolmuştur. Bu yüzden de hediye edilen kitap Metin And için epeyce kıymetli olur. Bu eserle Metin And'ın fazlaca ilgilendiğini gören Taeschner, kitap kadar kıymetli bir başka hediye daha verir; bu *Albüm*'e çok benzeyen bir başka örneğin daha olduğunu ve de Venedik'te bulunduğu söyler. Taeschner'in bahsettiği ve And'ın yayınlarında V. Albümü olarak bahsettiği bu eser günümüzde Venedik'te Museo Civico Correr'de bulunan *Cicogna Albümü*'dür (Cod. Cicogna 1971).⁶ O yıllarda Türk tiyatrosu ve şenlikleri ile ilgilenen Metin And bu çalışması için yararlı görseller bulmak ümidiyle Venedik'e gittiğinde bu eseri inceler. Bir sokak fotoğrafçısına çektiirdiği siyah-beyaz fotoğrafları çeşitli yazılarında kullanmaya başlar. Bu fotoğraflar o sıralar *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300-1600)* kitabını yazmakta olan dostu ve meslektaşı Halil İnalçık tarafından da kullanılır. Dijital bir ortamın henüz olmadığı, görsel ya da yazılı her türlü bilgiye ulaşmanın epeyce güç olduğu yıllarda Metin And'ın bu jesti Halil İnalçık için epeyce kıymetli olmalıydı. Metin And bu hikâyeyi çarşı ressamı hakkında yazdığı pek çok yazısında tekrar eder ve daha ilk andan itibaren isabetli bir şekilde, Taeschner tarafından yayımlanan *Albüm*'le *Cicogna Albümü*'nün aynı ressamın elinden çıktığını ve birbirinin devamı olan iki eser olduğunu dile getirir ki bu görüş günümüzde de geçerliliğini korur.

Bu buluşmadan on beş yıl sonra, 1965 yılında Metin And Almanya'nın on iki şehrini kapsayan bir dizi konferans daveti alır. Çağrışı yapanlardan bu şehirlerin arasına Münster'i de eklemelerini rica eder. Tabii ki amacı dostu Franz Taeschner'i ziyaret etmektir ki bu onu son görüşü olacaktır. 1956 yılındaki bu buluşmada da aralarındaki konu

yine *Cicogna Albümü*'dür ve Metin And hâlâ *Albüm*'ün renkli resimlerine ulaşamamaktan şikâyet etmektedir. Bu görüşmede And, *Cicogna Albümü*'nün İtalyanca metnini istemeyi unuttur ve bir daha da kime başvuracağını bilemediğinden bu metni görme şansı olmaz.

Nihayet yıllar sonra *Cicogna Albümü*'nün renkli dialarına ulaşan Metin And, bir dostunun da yüreklendirmesi ile bu konuda bir kitap yazmaya karar verir. Bu kitap her ne kadar 17. yüzyıl çarşı ressamı üzerine olsa da esas nüvesini *Taeschner Albümü* ve *Cicogna Albümü* oluşturacaktır. Pek çok yazısında baskıya hazır olduğunu söylediği bu kitabı Metin And ne yazık ki yayımlama şansı bulamaz. Bu nedenle de elinizdeki makaleler toplamından oluşan bu kitap Metin And'ın her zaman yayımlamayı hayal ettiği, birçok yazısında hazır olduğunu dile getirdiği "Çarşı Ressamları" kitabının okuyucular için küçük bir "avuntusu", Metin And'a da bir vefa borcu olarak hazırlanmıştır.

Metin And'ın günümüzdeki mesafeli makalelerle karşılaştırıldığında sıcak ve samimi bir şekilde, yazdığı her makalenin başında bu hikâyeyi nakletmesi, onun bilimsel yolculuğuna ve heyecanına da tanıklık etmemizi sağlar. Bir yandan da eserlerinin dibace bölümünde "bir dostun" isteği, ricası üzerine eserlerini kaleme alan Osmanlı müverrihlerini anımsatır. And, bu hikâyelerle sadece kendi yolculuğunu anlatmaz; yolda karşılaştığı yoldaşlarına ilişkin de ilginç anılar aktarır; meslektaşlarından gördüğü yardımı büyük bir cömertlikle paylaşır. Makalelerinin aralarına sıkıştırdığı bu öyküler, hem bir bilim insanının kariyerini daha yakından tanımayı sağlarken hem de yakın tarihimizin belgeleri olurlar ki 2016 yılında kaybettiğimiz kıymetli âlim Halil İnalçık'la ilgili naklettikleri bunlardan sadece biridir. Benzer bir hikâyesi de *Kırk Gün Kırk Gece* kitabının hazırlıkları sırasında tanıştığı İsmail Hakkı Uzunçarşılı hakkındadır. Ankara'dan İstanbul'a yapılan bir tren yolculuğunda, And'ın kitap projesini ilgiyle dinleyen Uzunçarşılı, Osmanlı Arşivi'ndeki gösterim sanatları ve sanatçıları hakkındaki belgelerin bir listesini kendisine verir. And bu belgeleri sonraki çalışmalarında kullanacaktır. Bir diğer makalesinin girişinde ise çarşı ressamı tanımlamasının meslektaşı Nurhan Atasoy tarafından benimsenerek kullanılmasından duyduğu mutluluk ve heyecanı büyük bir samimiyet ve içtenlikle okuyucularıyla paylaşır.

Yukarıda özetlenen genel makaleler dışında Metin And,

çarşı ressamlarının elinden çıktığını düşündüğü albümlerde yer alan resimlerden yola çıkarak tematik yazılar da yazar. Elinizdeki kitapta bir arada okuma şansına kavuşacağımız bu yazılarda, çarşı ressamlarının gözünden sokak satıcıları, müzisyenler, Harem'deki kadınlar gibi konular ele alınır ve böylece bu albümlerde yer alan benzer konulardaki tasvirleri yan yana, bir arada görme şansını ediniriz. Yine bunun dışında bazı makalelerinde de albümlerdeki tasvirlerin “gerçekçiliğini” sorgulayarak tasvirlerle dönemin yazılı kaynaklarında verilen bilgileri karşılaştırır ki bu bağlamda en çok başvurduğu metin Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'dir. Bu tür yazılarında resmedilen mimari eserlerin bir dedektif gibi peşine düşer; hatta kimi zaman, İstanbul'daki yapılar için özellikle, Semavi Eyice gibi bu konuda uzman dost ve meslektaşlarının bilgisine başvurur. Bazı yazılarında ise And, özel olarak seçtiği kıyafet albümlerini konu alır. Mesela, Sultan I. Abdülhamid tarafından Prusya Elçisi'ne armağan edildiğini düşündüğü *Diez Albümü* ya da *Varşova Albümü*'nü irdelediği makaleleri bunlar arasındadır. Yazdığı her makalenin sonuna sürekli güncelleyerek çoğalttığı ve çarşı ressamlarına ait olduğunu düşündüğü, günümüzde ise çoğunlukla Avrupa'nın çeşitli müze ve kütüphanelerinde bulunan albümlerin listesini eklemeyi de unutmaz. Burada kısaca özetlemeye çalıştığım konuları ve elbette ki çok daha fazlasını, çok daha keyifli bir üslupla yazılmış bir şekilde bu kitapta derlenen makalelerde bulacaksınız. Bu nedenle yazının bundan sonraki bölümünde Metin And hocamızın açtığı kapıdan ilerleyen, bazen onun bulgularını çoğaltan bazen de sorgulayarak değiştiren çeşitli çalışmalar üzerinde durulacaktır.

METİN AND'IN ARDINDAN

Metin And'ın ardından yapılan çalışmalara baktığımızda, doğrudan çarşı ressamlarıyla ilgili olmamakla birlikte onlara atfedilen kıyafet albümleri hakkındaki en ufuk açıcı çalışmalardan biri Leslie Meral Schick'e aittir.⁷ Schick, konuyla ilgili yazdığı iki makalesinde söz konusu albümlerin üretim biçiminden ziyade, kıyafetnâme türünün Osmanlı görsel geleneğindeki anlamı ve kökeni üzerine bazı genel değerlendirmeler yapar. Schick'in tarifine göre, kıyafet albümleri sultandan saray çevresindeki üst düzey görevli-

lere, oradan halk tabakalarının en alt katmanındaki sokak satıcılarına kadar Osmanlı tebaasından çeşitli tiplerin portrelerini içeren küçük el kitaplarıdır. Bu albümler, tıpkı Metin And'ın da hep söylediği gibi, meraklı Avrupalılar için Osmanlı tebaasını tanıtmak üzere hazırlanmıştır. Söz konusu iki yazısında da albümlerdeki “sınıflandırma” üzerinde duran Schick'e göre, kıyafet albümlerinde herhangi bir fondan, mekândan ari bir şekilde tasvir edilen bireylerin bağlamı kıyafetleriyle oluşturulmuştur. Bir başka söyleyişle, tasvir edilen figürlerin mekânı kıyafetleridir. Kıyafetin sadece mekânla değil, statü ve rütbe ile de sıkı bir ilişkisi vardır. Nitekim hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da farklı toplumsal kesimlerin kıyafetleri sıkı kurallarla belirlenmiştir. Schick'e göre, ilk olarak Avrupa kültürü içinde ortaya çıkan kıyafet albümleri “ötekini”, yani bu tartışmada Osmanlı'yı, düzenlemeye ve ehlileştirmeye yönelik bir projedir. Bu merakın kaynağında ise Avrupalı'nın hümanist ve proto-antropolojik bir yaklaşımla her şeyi sınıflamaya olan merakı yatmaktadır ki bu merak Osmanlı'daki benzer bir eğilimle örtüşmüştür. Bu bağlamda, Schick'e göre Osmanlı şehirlerinin ve de şehirlilerinin bir çeşit tasnifine ayrılmış olan şehrengiz edebiyatı ile kıyafetnâmeler arasındaki benzerlik ilgi çekicidir. Bu benzerlik kıyafet albümü geleneğinin kolayca benimsenerek yeniden üretilmesini sağlamıştır. Her iki yazısında da bu albümleri üreten sanatçıların kimliği konusuna değinmeyen Schick, ele aldığı örneklerin Metin And tarafından çarşı ressamlarına atfedilen albümler olduğunu belirtmekle birlikte bu tanımlamayı sorunlu bulduğunu da ilave eder. Bu noktada amacının albümleri üreten ressamları aynı kategoriye alıp almamanın doğruluğunu tartışmak olmadığını belirtmesinden, Schick'in Metin And'ın çarşı ressamları tanımlamasına koyduğu ihtiyat payının, bütün albümleri yapan sanatçıları yekpare bir grup olarak görmesine yönelik olduğu anlaşılır. İleride değinileceği gibi, Metin And'ın da konuyla ilgili son yazılarından birinde çarşı ressamı olarak gruplandığı sanatçıların içine farklı çevrelerin de dahil olabileceğini belirtmesi bu kaygının haklılığını gösterir.

Bu minvalde, çarşı ressamları tanımlaması her ne kadar araştırmacılar için ufuk açıcı bir adlandırma olsa da bazı riskleri de barındırmaktadır ki bunların başında 17. yüzyıldan neredeyse 19. yüzyıla kadar üretilmiş ve birbirinden çok farklı olan örnekleri tek bir sanatçı grubuna mal etmek,

dahası bu grubu da homojen bir yapı olarak kabul etmektir. Kuşkusuz ki Metin And, ömrü vefa etseydi ve son yıllardaki Osmanlı tarihi ile ilgili ufuk açıcı yeni çalışmaları görme şansını olsaydı fikirlerini daha da revize edecekti; tıpkı son çalışmalarında yaptığı gibi. Nitekim elinizdeki kitapta yer alan makaleleri okuduğunuzda And'ın her dem kendini tazeleyen ve düzeltmekten de hiç çekinmeyen tavrını izlemek mümkündür. Mesela, neredeyse tüm yazılarında kıyafet albümü geleneğini ilerleyen satırlarda üzerinde durulacak olan *I. Ahmed Albümü* ile başlatırken 2005 yılında yazdığı bir yazısında yine bu bilgiyi tekrar ettikten sonra büyük bir içtenlikle, okuyanda hafif bir tebessüm yaratan şu sözleri de ilave etmekten hiç çekinmemiştir:

“Gerçi bundan önce *I. Ahmed Albümü* olarak bilinen *murakka*'nın çarşı ressamlarının prototipi olduğunu söylemişim. Bu tam doğru değil, çünkü bu *murakka*'dan az önce yapılmış çarşı ressamları albümü de bulunmaktadır. Bunların asıl prototipi, yukarıda değinildiği gibi, 16. yüzyılda resim yapan Avrupalılardır.”

Aslında, Metin And'ın her iki fikri de muhtemelen doğruluk payı içerir; ama tek başına da eksiktir. 17. yüzyıla birlikte Osmanlı resim sanatında belirgin bir şekilde artış gösteren ve kıyafet albümleri olarak adlandırılan bu eserlerin ortaya çıkmasında Avrupalıların –hem Osmanlı'yı ziyaret eden sanatçılar hem de bu tür eserlere ilgi duyan tüketiciler olarak– ve de bu arzın talebe dönüşmesine imkân sağlayan çevrelerden biri olan elçiliklerin katkısı önemli olmalıydı. Ancak bu eserleri tamamıyla onlara bağlamanın da meseleyi anlamada eksiklik yaratacağı aşikârdır. Nitekim kıyafet albümlerinin bollaşacağı bir zamanda, 17. yüzyılın hemen başında hazırlanan ve hem türü hem de içeriği ile Osmanlı tasvir geleneğinde yeni bir eğilimin ilk önemli örneği olan *I. Ahmed Albümü*'nün bazı resimlerinin kıyafetnâmelerle olan bağlantısı ve de bu geleneğin ivme kazanmasındaki rolü göz ardı edilemez. Osmanlı Sarayı'nda, doğrudan Sultan'ın isteği üzerine hazırlanan bu albüm, 17. yüzyıl başında şehre, şehirlilere ve de şehirde olanlara karşı olan ilgi ve merakın sadece Avrupalılara mahsus olmadığını açıkça gösterir.

17. YÜZYIL BAŞLIYOR: I. AHMED ALBÜMÜ

17. yüzyılın hemen başında, Sultan I. Ahmed (sal. 1603-17) için Kalender Paşa (ö. 1616) tarafından hazırlanan ve de Osmanlı tasvir sanatının en ilginç ve renkli örneklerinin başında gelen *I. Ahmed Albümü* (TSMK, B. 408) hem türü hem de içeriği ile kuşkusuz ki Osmanlı resim geleneğinin kırılma noktalarından birine işaret eder. Ve yine kuşkusuz ki Metin And'ın bu eseri çarşı resmi geleneğinin başlangıcı olarak kabul etmesinde de pek çok isabetli yan vardır. Nitekim And'ın da söylediği gibi, *I. Ahmed Albümü*, daha sonra yapılacak olan kıyafet albümlerinde devam edecek bir içeriğin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Eser hem bu türün adeta olmazsa olmaz bir unsuru olan Osmanlı padişah portresi dizisini içerir hem de yine kıyafet albümlerindeki tasvirlerle benzer bir şekilde Osmanlı dünyasına ait farklı “tiplerin” portreleri *Albüm*'de yer alır. Sultan portrelerinin yanı sıra, hemen *Albüm*'ün başına yerleştirilen ve 15. yüzyıl tarihlerinden Bayatlı Mahmud'un *Câm-ı Cem*'inden alınmış bazı olayları canlandıran ve de olasılıkla 16. yüzyıl sonunda hazırlanmış bir kitaptan alınmış anlatımcı tasvirler, bu eserin düzenlenmesinde Osmanlı tarihine yapılan vurguyu göstermesi bakımından ilginçtir.⁸ Kısacası içerik, düzenleme konu seçimi bakımından *I. Ahmed Albümü*'nün 17. yüzyılda artacak geleneğin en erken örneği olduğu yönündeki Metin And'ın dile getirdiği saptamayı bir ölçüde doğru kabul etmek mümkündür. Ancak, bir diğer yandan da barındırdığı tematik çeşitlilikle bu eser daha katmanlı ve karmaşık bir görsel birikime işaret etmekle kalmaz aynı zamanda da üretildiği bağlam ve hamilik biçimi ile aslında yukarıda özetlenen “çarşı resmi” tanımlamasının tam da karşısında durur.

Şöyle ki, *I. Ahmed Albümü*, Kalender Paşa tarafından Sultan I. Ahmed için hazırlanmış hem oldukça benzer hem de farklı üç eserden biridir. Bunlardan ilki içinde çeşitli hat örneklerinin yer aldığı bir murakka (TSMK, H. 2171), diğeri ise tasvirli bir fal kitabıdır (TSMK, H. 1703). Bu üç eserin de girişinde bu el yazmalarının hazırlanma süreçleri hakkında detaylı bilgi veren ön sözleri vardır. *I. Ahmed Albümü*'nün önsözünden eserin bizzat Sultan I. Ahmed'in isteği doğrultusunda hazırlandığı açıkça anlaşılmaktadır. Önsözde verilen bilgilere göre, Sultan elde olan bazı kıymetli kıtaların ve

yaprakların birbirine münasebetine göre düzenlenerek bir albüm içinde toplanmasını istemiştir.⁹ *Albüm*'ün içeriğinin bir bölümünü Farsça şiir kıtaları oluşturur. *Albüm*'de yer alan tasvirleri ise birkaç farklı grup olarak düşünebiliriz. Bunlardan ilkinde Safevi albüm resimlerinden ilhamla yaratılmış, hatta bazı örneklerde doğrudan onlardan kopyalanmış tasvirler yer alır. İkinci grubu ise Osmanlı resim geleneğinin özgün örnekleri oluşturur. Bu grupta yer alan tek sayfa resimlerin 17. yüzyılda yaygınlık kazanan kıyafet albümleri ile bağı da aşıkardır.¹⁰ Bir diğer grup ise kendilerine eşlik eden bir anlatı olmamasına rağmen anlatımcı olan tasvirlerdir. Yani tek bir figürü değil, birkaç figürle belirli bir konuyu/hikâyeyi canlandıran resimlerdir. Timarhane, hamam ya da kadınlar ve erkekler arasındaki meclisler gibi belirli temaları işleyen bu tasvirlerin de ana konularının aşk olduğu; resimlerin art arda yerleştirdikleri ve teması aşk olan Farsça şiirlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir.¹¹

I. Ahmed Albümü'nün en özgün resim grubu ise kıyafet albümleri ile akraba olan tek figürlerdir. Bu tasvirlerden bazıları Osmanlı tebaasını yansıtan jenerik tiplerken bazıları da 17. yüzyıla geldiğinde yazılı ve sözlü edebiyatta oldukça popüler olan ve olasılıkla da meclislerde sözel olarak tüketilen hikâyelerin kahramanları olmalıydılar. Nitekim bu genç kadın ve erkek figürlerinin *Albüm* içinde karşılıklı sayfalarla yerleştirildiği dikkat çeker. Sadece karşılıklı olarak yerleştirilmeleri değil, figürlerin ikonografik özellikleri de bu savı destekleyici niteliktedir. Örneğin genç, sakalsız, yalın yüzlü oğlanlar son derece süslü giysiler içindedir; tıpkı İstanbul hikâyelerinin şehir oğlanları gibi. Bellerindeki hançer onların hikâyelerdeki bıçkın karakterlerine, ellerindeki mecmualar ise meclislerdeki rollerine işaret ediyor olmalıdır. Keza yine karşılarında duran, kimi zaman önlerinde diz çöktükleri genç kadınlar da dekolte giysileri, ellerinde tuttıkları çiçeklerle, hikâyelerde âşıklarının türlü maceralara sürükleyen maşukları hatırlatırlar. Nitekim *I. Ahmed Albümü*'nde betimlenen kadınların çok benzerlerinin bulunduğu bazı albümlerde isimlerinin yazılı olduğu –bu örneklere ilerde detaylı bir şekilde değinilecektir–, bu isimlerin niteliğinden de bu kadınların dönemin meşhurları olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Tüm bu özellikleriyle *I. Ahmed Albümü*'ne bakıldığında hem doğrudan Saray'ın hamiliğinde hazırlanması, hem tasarım ve üslubundaki belirgin İran etkisiyle çoğunlukla

Osmanlı Sarayı'nın himayesinde gelişen köklü resim geleneğinin bir devamıdır. Bununla birlikte, bazı resimleri de hem içerik hem de üslup olarak yüzyıl boyunca yaygınlaşacak kıyafet albümleriyle akrabadır. Bu noktadan baktığımızda, Metin And'ın *I. Ahmed Albümü*'nü çarşı ressamlarına atfettiği geleneğin öncüsü olarak görmesi haklıdır. Ancak, tek bir eserin incelenmesi bile çarşı ressamı gibi genel tanımlamaların işlevsel olduğu kadar tehlikeli de olabileceğini bize göstermektedir. Zira eser üzerine yapılan ve yukarıda kısaca değinilen çalışmalar *I. Ahmed Albümü*'nün hem üslup ve ikonografi hem de hamilik ilişkileriyle genel bir kategoriye dahil edilemeyecek kadar karmaşık ve katmanlı olduğunu gözler önüne sermiştir. Buna karşın elbette çarşı ressamı tarafından “seri” olarak üretilen ve ortak pek çok özellikleri ile bir grup olarak nitelenebilecek albümler de vardır ki bunların pek çoğuna ilk olarak Metin And değinmiştir.

17. yüzyıl kıyafet albümleri üzerine yazdığı makalesinde Günsel Renda 1640 ile 1660 yılları arasında yapılmış ve aralarındaki üslup ve ikonografi benzerliğinden dolayı olasılıkla aynı atölyeden çıkmış bir grup eseri değerlendirir.¹³ Kıyafet albümü geleneğini 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret ederek gravürlü kitaplar hazırlayan Avrupalı seyyah ve diplomatlara dayandıran Renda, incelediği 17. yüzyıl albümlerinin de bu geleneğin Osmanlı uygulamaları olduğunu düşünür. Bu albümlerin şehirde atölyeleri olan ressamlar tarafından yapıldığını söyleyen Renda, Metin And'ın çarşı ressamı tanımlamasını benimsemekle birlikte bu grup hakkındaki bilgilerin son derece az olduğu notunu da ekler. Renda'nın makalesi bir yandan Metin And'ın görüşlerini doğrularken diğer yandan da kıyafet albümlerinin ve de çarşı ressamı tanımlamasının içinde barındırdığı çeşitliliği gözler önüne seren önemli çalışmalardan biridir. Bu albümleri belirli gruplar altında düşünmek ve yaygın bir üretimin parçası olarak görmek konuyu anlamak açısından oldukça önemlidir. Ancak, her bir eserin ayrıca üretildiği bağlam içinde tek başına değerlendirilmesi de daha nüanslı ve bütüncül bir tarih oluşturmak için aynı ölçüde elzemdir. Nitekim bir çeşit resim derlemesi olan ve farklı devirlere ve çevrelere ait malzemenin de bir arada bulunabildiği bu albümler, çalışılması bakımından halihazırda pek çok güçlüğe sahiptir.

Berlin'de bulunan ve albümü düzenleyen Prusya elçisi

Heinrich Friedrich von Diez'den (1751-1817) dolayı *Diez Albümleri* olarak bilinen derlemelerin içindeki Osmanlı materyali bu çeşitliliği görmek için iyi bir fırsat yaratır; aynı *Albüm*'ün içinde yan yana, art arda farklı çevrelere ait resimlerin nasıl bir arada olabildiğini güzel bir şekilde örnekler. Bu resimlerden biri mesela, 16. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış resimli bir Hüsrev ile Şirin nüshasından alınmıştır ve de Saray ikonografisinin özelliklerini taşır. Geriye kalan on dört tasvir ise 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Bunlardan dördü çarşı ressamlarının üslup ve ikonografi özelliklerini yansıtmaktadır. Çoğunlukla genç ve sakalsız şehir oğlanlarını betimleyen diğer on tasvir ise daha özenli ve zengin üslup/ikonografileri ile Saray atölyelerine işaret etmektedir. Diez tarafından İstanbul'da toplanan farklı dönemlere ait bu resimler muhtemelen Berlin'de bir albüm haline getirilmiştir.¹⁴ Böylece farklı dönem ve çevrelere ait tasvirler bir arada, yan yana, art arda karşımıza çıkmıştır.

VENEDİKLİ İZLEYİCİLER, OSMANLI NAKKAŞLAR: CICOĞNA VE TAESCHNER ALBÜMLERİ

Albümler içinde yer alan tasvirleri yekpare bir bütün olarak kabul etmek ne kadar güçse, Saray dışında üretildiği düşünülen eserlerin yaratıcıları çarşı ressamlarını da homojen bir grup olarak düşünmek bir o kadar güçtür. Çarşı ressamlarına atfedilen kıyafet albümü geleneğinin Avrupa resmi ve de Avrupalı müşterilerin talepleri ile olan bağlantısı hem Metin And hem de daha sonra konuyla ilgili yazan araştırmacılar tarafından hep vurgulanan bir mesele olagelmıştır. Bu bağlamda özellikle İstanbul'da bulunan elçilik çevreleri ve de bu çevrelerde çalışan gayrimüslim sanatçıların katkısı üzerinde sıklıkla durulmuştur. Metin And'ın çarşı ressamlarına atfettiği eserlerin başında gelen *Cicogna Albümü* üzerine son yıllarda yapılan monografik bir çalışma konuya dair ilginç görüşler sunmuştur. Bu çalışmaya geçmeden evvel, And'ın bu albüm hakkında söylediklerini kısaca özetleyelim.

Bu yazının girişinde de anlatıldığı gibi Metin And'ın çarşı ressamları tanımlamasını yapmasını ve de bu konuya ilgi duymasını sağlayan iki önemli albüm vardır. Bunlar birbirinin devamı olan *Taeschner Albümü* ve *Venedik/*

Cicogna Albümü'dür (Cod. Cicogna 1971). And daha sonra çarşı ressamlarına atfettiği eserleri çoğaltsa da çıkış noktası olan bu iki albümü makalelerinin odak noktası yapmaya devam etmiş; deyim yerindeyse bu iki eser üzerinden kurguladığı dünyaya diğerlerini de eklemiştir. Bu iki albüme özel olarak önem vermesini ise çarşı ressamlarına ait diğer örneklerde çoğunlukla tek figürler yer alırken, kalabalık ve zengin kompozisyonlara sahip bu iki eseri görsel açıdan daha değerli bulmasıyla açıklamıştır.¹⁵

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, Metin And daha ilk baştan bu iki eserin kıyafet albümü olarak adlandırılan türden farklı olduğunu görmüştür. Metin And'ın ilk yazılarından itibaren fark ettiği bir diğer önemli husus da bu iki albümün birbirinin devamı olduğu saptamasıdır; bu hipotezini de her iki albümde resmedilen konuların birbirini tamamladığına işaret ederek ispatlamıştır. Örneğin, *Cicogna Albümü*'ndeki padişah portresi dizisinde yer almayan Osmanlı sultanları ki bunlar I. Ahmed ve II. Osman'dır (sal. 1618-22), *Taeschner Albümü*'nde yer almaktadır. Keza, her iki albümde de yer alan ve Osmanlı-Venedik ilişkilerini betimleyen tasvirler yine birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ve her iki eser de And'a göre çarşıda çalışan anonim bir ressamın elinden çıkmıştır.

Metin And, hakkında yazdığı kıyafet albümlerini çarşı ressamlarına atfetmekle birlikte, Saray'da çalışan sanatçılarla kıyaslandığında bu grup hakkında bilgi veren yazılı kaynakların eksikliğinden de hep şikâyet etmiştir. Yukarıda çeşitli vesilelerle değinilen çarşı ressamları hakkında yazdığı son yazısında ise yine bu görüşünü yineledikten sonra çarşı ressamları içinde elçilik sanatçılarından da olabileceğini belirtmiş, ancak kökenleri ne olursa olsun bu sanatçıların “yerli” ve “İstanbullu” olduklarını vurgulamıştır. Bu bağlamda, bahsi geçen yazısında öncekilerden farklı olarak *Cicogna Albümü*'nün Venedik Balio'su Giovanni Soranzo için elçilik dragomanı Marco Tarsia tarafından yaptırılmış olabileceğini söylemiştir. Tarsia'nın olasılıkla uzun yıllar İstanbul'da yaşadığını ve *Albüm* içindeki bir iki tasvirde de portresiyle karşımıza çıktığını belirtmiştir. Buna mukabil, “Ancak hemen belirtmeli ki metni kaleme alanla resimleri yapan aynı kişiler olsa da üslup yine yerli, Osmanlı üslubundadır. İtalyanların verdiği bilgiler ve taslaklar üzerine bu resmi de gene bir çarşı ressamının yapmış olabileceği düşünülebilir” diyerek bu eserin üretimindeki İtalya bağlantısını dile getir-

miş olmasına rağmen tasvirlerin Osmanlı resim geleneğinin bir ürünü olduğu savını da sürdürmüştür.

Cicogna Albümü üzerine yapılan ve yukarıda bahsedilen çalışma ise Metin And'ın son yıllarına kadar görme fırsatını bulamadığı İtalyanca metni de dikkate alarak yapılmış olması açısından önemlidir. Bu metnin detaylı bir şekilde incelenmesi hem konuyla ilgili bilgileri zenginleştirmiş hem de Metin And'ın çok önceden dikkat çektiği bazı hususlardaki haklılığını göstermiştir.¹⁶ Söz konusu çalışmada *Cicogna Albümü*'nün İstanbul'un çarşılarında piyasanın kendi dinamikleri içinde üretilen bir eser olmadığı; bilakis İstanbul'daki Venedik elçiliği çevresinde belirli bir amaç için hazırlandığı öne sürülmüştür. Makalede, *Cicogna Albümü* ile *Taeschner Albümü*'nün içerik olarak karşılaştırması yapılarak birbirinin devamı olduğu yazarın bir hipotezi olarak sunulmuş –ki yukarıda belirtildiği gibi bu konu Metin And tarafından pek çok kez söylenmişti– ve bu takımın 1660 yılı başlarında İstanbul'daki Venedik kâtibi ve de fiili elçisi Giovanni Battista Ballarino için Osmanlı toplumunu tanıtmak amacıyla hazırlanmış bir tür el kitabı olduğu; Ballarino'nun sadece resimleri yaptırmakla kalmayıp metni de bizzat yazdığı iddia edilmiştir. Elçiye sunulan bir tür murakka gibi görülen bu eserin hem yazılı hem de görsel içeriğinin kıyafet albümlerinden farklı olduğu, eserin ikonografisini Osmanlı-Venedik ilişkilerinin belirlediği söylenmiştir. Bu savların temel dayanaklarından biri *Albüm*'ün hemen başındaki Osmanlı sultanlarının portre dizisine eşlik eden metnin genel bir Osmanlı tarihinden ziyade sultanların askeri tarihini ve Venedik'le olan diplomatik ilişkilerini vurgulayan bir içeriğe sahip olmasıdır. Yani yazara göre bu metin sıradan ve dışardan bir okuyucu için değil de tüm bu tarihe aşina birine, yani İstanbul'daki Venedikli diplomatlara belirli olayları yeniden hatırlatmak amacıyla yazılmış izlenimi vermektedir. Yine benzer bir tutumla *Albüm*'deki mimari tasvirlerde de dini yapılardan ziyade sivil yapılar, özellikle de diplomatların ilgisini çekebilecek askeri ve ticari binalar öne çıkarılmıştır. Mimari tasvirlerde dikkat çeken bir diğer husus da betimlenen eserler arasında klasik devre ait hiçbir yapının seçilmemiş olmasıdır. Bu durum binaların birer turistik yerden çok kent yaşantısının önemli merkezleri olarak sunulduğunu göstermektedir. Tüm bu yazılı ve görsel içeriğin yaratıcısı ise,

yazara göre, elçilikte çalışan dragomanlardır. Ballarino'ya metni yazarken yardım ettiği düşünülen dragomanlar hem metinde hem de tasvirlerde kendilerini bu ilişkinin yaratıcısı olarak sunmuşlardır. Bu projedeki dragoman ise büyük bir olasılıkla İstanbul'da uzun yıllar bu işi yapan ve İtalyanca metinde de adları geçen Tarsia ailesine mensup biridir ki bu ihtimal yukarıda değinildiği gibi Metin And tarafından da dile getirilmişti.

Söz konusu makalede albümlerdeki resim üslubuna hiç değinilmeden eserlerin sarayla sıkı bağlantısı olan yerel sanatçıların ya da elçilik çevrelerine bağlı Avrupalı sanatçıların işleri olabileceği ileri sürülmüştür. Bu sanatçıların kimliği konusunda kesin bir şey söylenmemekle birlikte, Metin And'ın çalışmaları zikredilmeden çarşı ressamı meselesine değinilmiş; 17. yüzyılda varlığı iddia edilen ve Saray dışı, çoğunlukla da Avrupalı bir müşteri kitlesi için çalışan çarşı ressamı fikrinin daha çok resimler üzerinde yer alan Latin harfli açıklamalara dayandığını; oysa farklı dillerde ve farklı türde malzemelerle yazılmış bu yazıların tıpkı kitapların kenarlarındaki okuyucu notları gibi eserlerin sonraki sahipleri tarafından eklenmiş olabileceği öne sürülmüştür. Ardından da bu notların tasviri tanımlayan kesin bir bilgiden ziyade, atölye çalışanlarının yaptıkları işleri tanımlamak için koydukları notlar olabileceği söylenmiştir. Kuşkusuz ki burada göz ardı edilen nokta çarşı ressamı yakıştırmasının tek dayanak noktasının iddia edildiği gibi resimlerin üzerindeki notlar olmamasıdır. Metin And'ın üslup ve ikonografi bağlamında çarşı ressamlarına özgü gördüğü pek çok hususiyet vardır ki bu konulara ne yazık ki bu çalışmada değinilmemiştir; *Cicogna* ve *Taeschner Albümü*'nün şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde Osmanlı üslubunda resimlerden oluşmaları konusuna yeterince yer verilmemiştir.

Avrupalılar için yapılan, belki de daha doğru bir ifadeyle Avrupalılar tarafından satın alınan bir diğer önemli albüm hakkındaki taze bir çalışma da konu hakkındaki fikirlerimizi zenginleştirici niteliktedir. Bu eser kıyafet albümlerinin ilk önemli örneklerinden biri olan *Mundy Albümü*'dür.¹⁷ 1616-20 yılları arasında İstanbul'da bulunan İngiliz tüccar Peter Mundy tarafından İstanbul'da satın alınan bu eserin en önemli özelliği yine Mundy tarafından İngilizce olarak yazılan bir metne sahip olmasıdır. Söz konusu çalışmada, *Mundy Albümü*'nün üzerinde 1618 tarihi not edilmekle

birlikte tasvirlerle eşlik eden metnin 1647-54 yılları arasında bir tarihte, Peter Mundy'nin Doğu seyahatlerinden dönerken İngiltere'de yaşadığı yıllarda bizzat kendisi tarafından yazıldığı iddia edilmektedir. Bu çalışmada dile getirilen bir diğer görüş ise *Album*'de yer alan tasvirlerin İstanbul'da tek yaprak olarak satın alındığı; daha sonra metin eklenerek albüm haline getirildiğidir. Yani, Peter Mundy, İstanbul pazarından satın aldığı bu tasvirlerle bir metin yazarak bir tür seyahat kitabı hazırlamıştır.¹⁸ Metin analizine dayanılarak yapılan bu değerlendirme oldukça dikkate değerdir. Zira bu değerlendirme göstermektedir ki, Avrupalılar tarafından İstanbul pazarından toplanan tek sayfa resimler kendi amaçlarına ve de kurguladıkları hikâyeye uygun bir şekilde düzenlenerek bir nevi yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda yukarıda tartışılan *Cicogna Albumü*'nde de benzer bir süreç yaşanmış, Osmanlı nakkaşlarından toplanan ve/veya onlara sipariş edilen resimler bir metinle birlikte yeni bir kurgunun içine dahil edilmiş olmalıdır.

Son yıllarda yapılan bir başka çalışmada ise, aralarında Metin And tarafından çarşı ressamlarına atfedilerek haklarında makaleler yazılan bazı albümlerin de bulunduğu 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başında (1770-1810) üretilen kıyafet albümleri “yeni dönem albümleri” adıyla özel bir grup olarak sınıflanarak incelenmiştir.¹⁹ Bu çalışmanın ana eksenini Avrupalılar için elçilik çevrelerinde çalışan sanatçılar tarafından üretildiği düşünülen bir grup albüm arasındaki üslup ve ikonografi ilişkisi ve oluşturulan ikonografik kalıpların yayılma biçimi oluşturmuştur. Yapılan karşılaştırmalı irdelemede, söz konusu albümlerde Rum kökenli bir ressam olan Kostantin Kapıdağlı'nın atölyesinde oluşturulan modellerin çeşitlenerek kullanıldığı, bir başka deyişle yeniden üretildiği savlanmıştır. Bununla birlikte, 17. yüzyıldan beri Osmanlı resim sanatında yaygın olan ve yerli sanatçılar tarafından yapılan kıyafet albümleri ile taşınan geleneğin de bu yeni dönem üretiminde katkısı olduğu ayrıca belirtilmiştir. Çalışmada üzerinde durulan bir diğer konu da bu eserlerin Aydınlanma çağı Avrupası'nın “öteki” olarak gördüğü ve aslında Doğu ile kastettiği Osmanlı'yı tanımaya ve anlamaya yönelik çabası olduğudur ki bu görüş Metin And'ın çarşı ressamı hakkında yazdığı makaleler de dahil olmak üzere konu hakkında yazılmış neredeyse tüm çalışmalarda dillendirilmiştir.

Söz konusu çalışmanın en önemli yanı, seçilen zaman

dilimi içinde üretilmiş albümler arasındaki ilişkileri, tekrar eden ikonografik kalıpların izini adeta bir dedektif titizliği ile izleyerek ortaya koymasındır. Her ne kadar yaklaşık kırk yıl içinde üretilen tüm albümleri tek bir sanatçının atölyesinden yayılan modellere bağlamak bu eserlerin üretildiği kültürel çevreyi tekilleştiren, Osmanlı görsel geleneği gibi çok katmanlı bir yapıyı anlamak üzere indirgemeci bir tutum olma tehlikesini içerse de, çarşı ressamı olarak düşünülen sanatçı grubunun içerdiği çeşitliliği göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda “yeni dönem albümleri” olarak adlandırılan bu eserlerle 17. yüzyıl örnekleri arasındaki bağlantının iyi kurulması, bu tekilleşme tehlikesini ortadan kaldıracaktır. Nitekim oluşturulan ikonografik modellerin sanatçılar, atölyeler, hamiler vasıtasıyla dağılması ve bu yolların izlerinin sürülmesi çok önemli olmakla birlikte bu ikonografik kalıpların içinden süzülmesi çok katmanlı görsel geleneği anlama çabası da bir o kadar gereklidir.

Bu bağlamda son yıllarda yapılan kısa ama önemli bir yazı oldukça zihin açıcıdır. Bu makalede *Taeschner Albumü*'nde yer alan bir tasvir üzerinden bir tür imge arkeolojisi yapılmıştır. Metin And'ın da tüm yazılarında bahsettiği *Taeschner Albumü*'ndeki birbirinden ilginç resimlerden birinde, teşrifatından bir tekke olduğu anlaşılan mekân içinde, yanmakta olan bir ocağın hemen önünde, yere serilmiş hayvan postlarından birinin üzerinde oturan derviş giysileri içindeki figür karşısındaki genç çocuğu kutlarken betimlenir. Çocuğun hemen ardında da sakallı bir diğer kişi ayakta durmakta, onu dervişe takdim etmektedir. Tasvirin İtalyanca açıklamasına göre, burada genç bir esnafın loncaya giriş imtihanı betimlenmiştir. Tüm bu bilgiyle tasvire ilk bakışta 17. yüzyıl sosyal hayatına dair belge niteliği taşıyan önemli bir betimleme ile karşılaştığımızı düşünürüz. Ta ki ikonografik olarak neredeyse bu tasviri bire bir tekrarlayan ama bambaşka bir konuyu betimleyen bir diğer resimle karşılaşıncaya kadar. Söz konusu tasvir, yaklaşık olarak 17. yüzyıl ortalarına ya da ikinci yarısına tarihlenen ve Safevi çevreleri için üretildiği düşünülen bir *Album* içinde yer alır. *Album*'de herhangi bir metin olmamakla birlikte resimler üzerindeki notlardan tasvir edilen kişilerin kim olduğunu öğreniriz. Buna göre resimde *Menâkıbü'l-Arifin*'de (Ahmed Eflâki) de geçen bir hikâye olan Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'i Şems-i Tebrizi'ye

takdimi tasvir edilmektedir. Geride nefir üfleyen Kalender Şah ise 16. yüzyılda yaşamış meşhur bir Bektaşî dervişidir. Dahası, bu törenin geçtiği mekân bütün teşrifatıyla bir Bektaşî tekkesidir.²⁰ Venedikli bir seyirci/okuyucu için olasılıkla Osmanlı nakkaşları tarafından hazırlanmış bir tasvirde kontekstin değiştirilerek görsel kalıpların nasıl tekrar kullanıldığını güzel bir şekilde örnekleleyen bu tasvir, oluşturulan ikonografik modellerin dağılımının ve yeniden kullanımının ardındaki karmaşık ve katmanlı dünyayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim aynı kurgu, bu sefer mekân bağlamından da koparılarak kullanıldığı bir diğer albüme karşımıza çıkmaktadır.²¹ Bu ikonografik değişim ya da yeniden kullanımın söylediği bir diğer şey ise, İslam görsel geleneğinde imgenin “gerçekliğini” oluşturan faktörlerin kendine has bir yapısı olduğu bu sebeple de tüm tasvirler “görsel bir belge” gibi yaklaşmanın her zaman mümkün olamayacağıdır.

Bu minvalden bakıldığında, kıyafet albümleri olarak adlandırılan ve 18. ve 19. yüzyılda daha çok Avrupalılar için hazırlanan örneklerle devam eden geleneği anlamak için 17. yüzyıl örneklerinin çok iyi kavranması gereklidir. Ancak bu kavramda, tasvirlerde oluşturulan ikonografik modellerin sadece imge kalıpları olarak görülmemesi; o imgeleri yaratan zihniyet dünyası ve kültürel iklimle bir arada düşünülerek değerlendirilmesi zaruridir. Bu bağlamda Osmanlılar için üretilen ve Osmanlılar tarafından tüketilen bazı musavver mecmualar bu tür bir tartışma için ufuk açıcı bir yol hattı oluşturacaktır.

METİN AND'A BİR KÜÇÜK ZEYİL: 17. YÜZYIL RESİMLİ OSMANLI MECMUALARI VE “KIYAFET ALBÜMÜ” MESELESİ

Metin And'ın tüm makalelerinde ısrarla ve önemle tekrar ettiği bir husus da, günümüze ulaşmamış olsa da, çarşı ressamlarına atfettiği bu albümlerin sadece Avrupalılar için değil, Osmanlılar için de yapılmış olduğudur. Bu örneklerin günümüze ulaşmamasının nedenini de, daha önce de değinildiği gibi, bu eserlere gereken kıymeti vermeyişimiz, Osmanlı toplumundaki tasvire karşı olan çekingenlik ya da bu resimlerin çoğunun erotik konularda olması²² gibi

çeşitli sebeplerle açıklamıştır. Bu bölümde tartışılacak olan Osmanlı okuyucuları için hazırlandığını düşündüğüm bazı resimli mecmualar, bir yandan Metin And'ın öngörüsünün haklılığını gösterecek diğer yandan da onun çalışmalarına küçük bir zeyil niteliği taşıyacaktır.

Günümüzde Fransa Milli Kütüphanesi'nde (yeni adı Bibliothèque Nationale de France / BNF) bulunan ve bu yüzden *Paris Mecmuası* olarak anacağım küçük bir resimli *Mecmua* (11,0 x 16,8 cm) Saray dışında Osmanlı şehirlileri için üretilen resim sanatını tartışmak üzere eşsiz bir örnek-tir.²³ Çünkü içinde sadece resim değil, aynı zamanda bu resimlerin hikâyelerini aktaran metin bölümleri de yer alır. Çoğunlukla dilimli madalyonlar içindeki 19 adet tek sayfa tasvirin üslup ve ikonografisi, yanı sıra resimlerin etrafına, altına ya da karşı sayfasındaki dilimli madalyonlar içine yazılmış metin bölümlerinin içeriği bu küçük *Mecmua*'nın 17. yüzyıl ortalarında Saray dışında çalışan ressamların işi olduğuna ve dahi bir hikâye anlatıcısına ya da bu hikâyelerin anlatıldığı meclislere katılan bir Osmanlı şehirlisine ait olduğuna işaret etmektedir. Büyük bir olasılıkla aynı dönemin, yani 17. yüzyılın albüm resimlerinde sıklıkla rastladığımız figürlerin bellerine soktukları küçük mecmualardan biriyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Paris Mecmuası'nın içeriğine bakıldığında bir yandan kıyafet albümü olarak sınıflanan eserlerle benzeşir; diğer yandan da farklı konulardaki resimleriyle onlardan ayrılır. Genel itibarıyla tüm tasvirlerin belirli bir sıralama içinde olmayıp karışık bir şekilde yerleştirildiği dikkat çeker. Bu karışık düzenlemede bir gruplama yapacak olursak; *Mecmua*'nın bir grup resmini padişah portreleri oluşturur. Bu gruptan Sultan II. Murad (sal. 1421-1451) ve II. Bayezid (sal. 1481-1512) dilimli bir madalyon için oturmaktadır; tıpkı 16. yüzyıl sonunda sultan portreleri için oluşturulan geleneksel pozlarında olduğu gibi. Yıldırım Bayezid (sal. 1360-1403) ise yine aynı dilimli madalyon içinde ama bu sefer atı üzerinde tasvir edilmiştir. II. Selim (sal. 1566-1574) ve II. Osman (sal. 1618-1622) ise tahtta otururken maiyetleriyle birlikte resmedilmişlerdir. *Mecmua*'nın içinde karışık bir şekilde yerleştirilen bu portrelerde görüldüğü gibi kronolojik bir sıra da yoktur. Bazı tasvirlerin üzerinde isimlerinin yazıldığı kısa notlar, bazılarında ise karşı sayfada sultanlarla ilgili madalyonlar içinde kısa metinler vardır. Bu metinlerden en ilginç ise ilerleyen satırlarda tekrar değinilecek

olan II. Osman'la ilgili anlatıdır. Sultan portreleri dışında bazı devlet adamlarının tasviri, çeşitli kılıklardaki genç erkek ve kadınlar, fil, kuş ve çiçek betimlemeleri, at ve seyisi ya da yemek pişiren anne ve çocuğu gibi gündelik hayata dair konular resmedilmiştir. Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinin sevilen konularından olan Rüstem ile Akvan Dev'in mücadelesinin betimlendiği resim ise *Paris Mecmuası*'nın konu çeşitliliğini gösteren bir örnektir. Tarihi kişiliklerin dışındaki genç kadın ve erkek portreleri, ilk bakışta, yukarıda tartışılan kıyafet albümlerindeki gibi jenerik tipler olarak düşünülür. Ancak figürlerin hemen kenarına ya da karşı sayfasındaki madalyonların içindeki metin bölümleri okunduğunda işin rengi değişir; her bir figür/tip gerçek ya da kurgu belirli bir bireyin portresine dönüşür.

Mesela, *Mecmua*'daki tasvirlerden birinde betimlenen

Resim 1: Bektaşî Dervîşi, *Mecmua*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Turc 140, v. 13a.

Resim 2: Bursalî Abdurrahman, *Mecmua*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Turc 140, v. 15a.

mirası tüketerek evli bir kadının peşine düşmüştür. Yine, babasından kalan mirası etrafındaki “kötü” dostlarla tüketip ülkeyi terk eden ya da zor duruma düşen gençlerin ibret verici öyküsü aynı dönemin pek çok hikâyesinin başlıca konularından biridir.²⁵

Bu iki örnekte tasvirlerle eşlik eden anlatılar konuyu hiç şüpheye düşürmeyecek şekilde sarih bir hale getirmektedir. Aynı *Mecmua*'daki bir çift tasviri içinse aynı ölçüde şanslı değiliz. Zira bu resme eşlik eden bir anlatı yok. Ancak, bu tasviri seyreden izleyicilerin bu çifte baktığında iki âşığı gördüğünü iddia etmek, bildiğimiz örnekler göz önüne alındığında çok da farazi olmayacaktır (Resim 3). Pek çok 17. yüzyıl albümünde tek başına karşımıza çıkan âşıklar, deyim yerindeyse, bu tasvirde birleşmiştir. Birbiriyle sarmaş dolaş otururken betimlenen bu çiftin kadın olanının

elinde tuttuğu kadeh bir meyhane ya da işrete gönderme yapmaktadır. Yukarıda bahsedilen *Diez Albümü*'ndeki tasvirlerden birinde de benzer bir çift tasvir edilmiştir (Resim 4). Burada birbirine sarılmış bir şekilde betimlenen genç kadın ve erkek ayakta durmaktadır. Karşılarında ise önündeki büyük küpten meyhane olduğu anlaşılan, basit kemerli bir kapı ile imlenen mekânın hemen önünde, adeta bu çifti karşılayan sakallı meyhaneci bulunmaktadır. Tasvirdeki kadın süslü ve dekolteli giysiler içindedir. Pala bıyıklarıyla bıçkın bir görünümü olan genç âşığı ise bir koluyla sevgilisini sararken diğer kolunda sakaların taşıdığı su kabına (kırba) benzer bir obje tutmaktadır.²⁶ Bir diğer benzer âşık tasviri ile Fransa Milli Kütüphanesi'nde (yeni adı Bibliothèque Nationale de France / BNF) bulunan kıyafet albümlerinden birinde (Od.26) karşılarız.²⁷ Boş bir

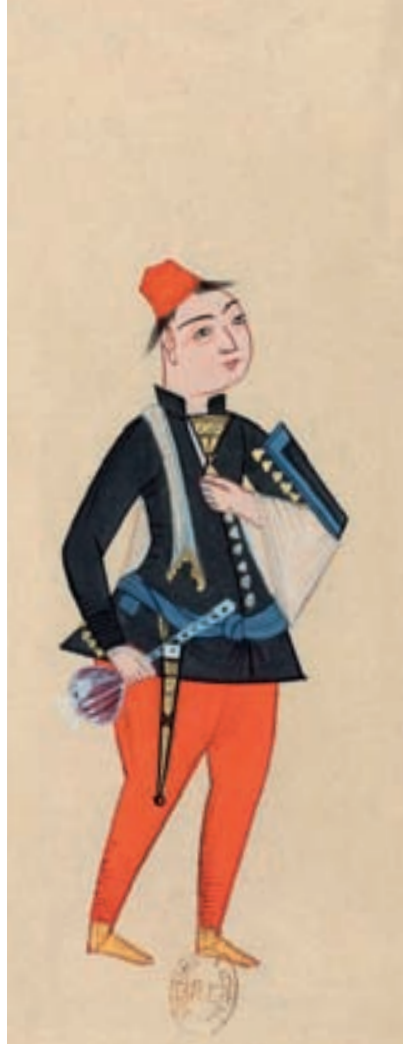

Resim 4: Âşıklar, *Diez Albümleri*, Diez A. fol. 73. s. 23. (Bağcı, 2016).

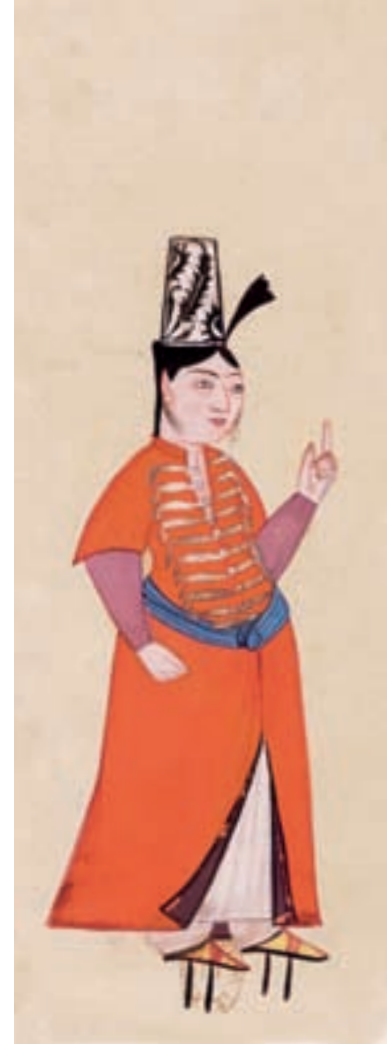
Resim 3: Âşıklar, *Mecmua*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Turc 140, v. 20a.

Resim 5: Âşıklar, *Album*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Od.26, no. 60

Resim 6: Âşıklar, *Album*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Od.26, no. 58

Resim 7: Âşıklar, *Album*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Od.26, no. 56

zeminde ayakta duran yalın yüzlü, genç bir oğlan kollarıyla genç bir kadını sarmıştır. Kadın da aynı şekilde sarılarak âşığına karşılık vermiştir (Resim 5). Aynı *Album* içinde bu tasvirten hemen önce gelen iki resim ise bu tasvirde birlikte gördüğümüz âşıkların ya da benzerlerinin tek başına portreleri olmalıdır. Bunlardan birinde bir elinde içki şişesi diğer elinde kadehle betimlenen genç bir delikanlı görülürken (Resim 6); diğerinde kırmızı giysiler içindeki kadın ayaklarındaki nalınlarıyla tasvir edilir (Resim 7). Bu iki âşığa benzer bir diğer çift de yukarıda değinilen *I. Ahmed Albumü*'nde yer alır (Resim 8). Saray için yapıldığından olsa gerek üslup açısından daha özenli olan bu

örnekte, figürlerin hemen arkasında betimlenen servi ve ona dolanan çiçekli ağaç sanki bu iki genç âşığın temsili-dir. Bu örnekler, bazıları kıyafet albümü olarak nitelenen bu resimli albümlerdeki genç kadın ve erkek tasvirlerinin sadece Osmanlı tebaasının birer üyesi olmadıklarını aynı zamanda aşk hikâyelerinin de kahramanları olduklarını düşündürür ki ilerleyen satırlarda tartışılacak resimli bir şiir *Mecmua*'sı bu savı daha da güçlendirecektir.

Paris Mecmuası'ndaki âşık ve maşukların tasvirleri böyleyken, Osmanlı sultan portrelerine yanlarındaki anlatıyla birlikte baktığımızda da daha çok hikâye edilen menkıbevî bir tarihin kahramanları olarak betimlendikleri görülür ki

Resim 8: Âşıklar, I. Ahmed Albümü, TSMK, B. 408, v. 15a

Resim 9: II. Osman, *Mecmua*, Bibliothèque nationale de France, Paris, Turc 140, v. 20b.

buna en güzel örnek II. Osman'ı maiyetiyle gösteren tasviridir (Resim 9). *Mecmua*'daki diğer metinlere göre daha uzunca olan anlatısında II. Osman'ın öldürülmesi, pek çok "tarihi hatayı" da içerecek şekilde aktarılmıştır.²⁸ İlgi çekici olan ise buradaki hikâyenin, II. Osman'ın öldürülmesini konu alan 17. yüzyılın popüler anlatılarının bir başka versiyonu olmasıdır.²⁹ Bu anlatı ile birlikte düşünüldüğünde II. Osman'ı betimleyen tasvir sadece bir Osmanlı sultanının portresi değil; popüler bir hikâye kahramanının da suretidir. Üstelik bu hikâyenin tek kahramanı da Sultan II. Osman değildir. Tasvirde Sultan'ın hemen arkasında duran kara ağa mesela; bu hikâyede II. Osman'ı yanlış kararlar almaya sevk eden "kötü" karakterlerin başındaki Süleyman Ağa

olmalıdır. Nitekim Süleyman Ağa da çıkan ayaklanmada II. Osman'la birlikte katledilmiştir.³⁰ *Mecmua*'daki diğer sultanlarla ilgili metinlerin de menkıbevi bir içeriğe sahip olması genel olarak bu eserin kullanılma biçimiyle ilgili yukarıda aktarılan savı; yani bu *Mecmua*'nın bir meddaha ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim bu tür hikâye edilmiş tarihin sözel yolla tüketilen edebiyatın başlıca konularından olduğu; popüler bir dille yazılmış bu tür metinlerin meclislerde okunup dinlendiği, meddahlar tarafından söylendiği bilinmektedir.³¹

II. Osman'ın 17. yüzyılın diğer albümlerinde karşımıza çıkma biçimi de onun sadece bir Osmanlı sultanı olarak değil, bir hikâye kahramanı olarak mecmualara dahil olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Mesela, II. Osman'ın *Paris Mecmuası*'ndaki suretine benzer, yine sakalsız ince bıyıklı bir başla portresi kıyafet albümü olarak nitelenen bir eserde karşımıza çıkar.³² 1660 tarihli bu *Albüm (Manchester Albümü)* Osmanlı sultanlarının dizi portresi ile başlar. Bunlar arasında II. Osman tıpkı yukarıda bahsi geçen resimdeki gibi ince bıyığı ile dikkat çekmektedir.³³ Çoğunlukla sakalsız genç bir civan olarak görmeye alışık olduğumuz Sultan burada da bıyıklı tasvir edilmiştir. Üzerinde Hollandaca "Yeniçeriler tarafından öldürülen Sultan Osman" notu yer almaktadır. Ardından sırasıyla diğer sultanların portreleri gelir. Dizinin son portresinde ise diğerlerinden farklı olarak tahtında oturan genç bir sultan ve iki has oda ağası tasvir edilir. Tasvirdeki sultan ince bıyıkları ile II. Osman'ın portresine çok benzer. Üzerindeki Hollandaca notta tasvir edilen kişinin Sultan Mehmed olduğu yazarken hemen üstteki Osmanlıca notta Sultan Osman yazılıdır. Portrelere baktığımızda, her iki Osman tasvirinin benzerliği, ikinci tasvirin de Sultan Osman'a ait olduğunu düşündürür. Yani, bu eserde II. Osman iki portresi ile karşımıza çıkar ve her ikisindeki notta da onun trajik ölümüne göndermeler yer alır.

Kıyafet albümü olarak nitelenen ve Musavvir Hüseyin İstanbulî'ye atfedilen bir diğer 17. yüzyıl *Albümü*'ünde ise II. Osman, benzer örneklerindeki dizi halinde Osmanlı sultan portrelerinde karşımıza çıkan ikonografiden oldukça farklı bir biçimde resmedilmiştir (Resim 10).³⁴ Burada mavi içliği, kırmızı şalvarı ile son derece sade giysiler içindeki yalın yüzü, güzel çehreli bir genç atı üzerinde dörtnala gitmektedir. Bir eliyle gösterişli eyer takımlarıyla süslü

